
міжнародного тероризму тощо. Все ефективніше застосовуються моделі економічного й фінансового бойкоту проти так званих “революційних” режимів, що порушують права націй, народностей, груп віруючих, права особистості. Довели свою ефективність інформаційні технології боротьби з терористичними й тоталітарними режимами. Застосовуються й інші технології протидії таким режимам.

Тому розповсюдженішою тенденцією трансформації суспільств, що розходиться з революційною, є модернізаційна. Це не свідчить про те, що в сучасних капіталістичних, постсоціалістичних і соціалістичних країнах не виникають, не визрівають структурні зміни, конфлікти, насильство й антинародні режими, не консолідуються рухи протесту. Проте в більшості суспільств класичний образ революції надто відлякує громадян країни. Все частіше вибір робиться на користь політичної модернізації еволюційним шляхом.

1. Касти Дж. Большие системы: связность, сложность, катастрофы / Дж Касти. – М. : Мир, 1982. – 216 с.
2. Растоу Д. Переходы к демократии: попытка динамической модели / Д. Растоу // Политические исследования. – 1996. – № 5. – С. 5–11.
3. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон // – М. : АСТ, 2003.
4. Apter D. Political Chande / D. Apter //– Englewood Cliffs, 1973. – 506 p.
5. Apter D. Politics of Modernization / D. Apter // – Chicago, 1965. – 387 p.
6. Przeworski A. Democracy and Market: Political and Economics Reforms in Eastern Europe and Latin Amerika / A. Przeworski // – Cambridge, 1991. – 453 p.
7. Przeworski A. Sustainable Democracy / A. Przeworski //– Cambridge, 1995. – 420 p.

Статья посвящена теории политической трансформации и модернизации как составной части общей теории социальной модернизации, анализа становления Украины как демократического и правового государства, концептуальному рассмотрению трансформационных и модернизационных процессов политической системы Украины.

Ключевые слова: общество, демократия, модернизация, транзитологии, политическая система, трансформация, политический режим, политический процесс.

Article is devoted to the theory of political transformation and modernization as part of the general theory of social modernization, analysis of Ukraine as a democratic and legal state, conceptual consideration of transformation and modernization processes of the political system of Ukraine.

Key words: society, democracy, modernization, transitology, the political system, the transformation, the political regime, the political process.

УДК 329.055.2:324(477)

ББК 66.3

Богдан Максимець

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕЛЕКТОРАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНИХ ПАРТІЙ

Проведено аналіз основних методів дослідження електоральної діяльності українських національно-демократичних партій. Розглянуто гіпотезу щодо тенденцій участі правоцентристських партій у виборчих кампаніях початку ХХІ століття.

Ключові слова: національно-демократичні партії, виборча кампанія, методи дослідження, гіпотеза.

Наукове дослідження в галузі політології повинно базуватися на певній системі принципів, законів, категорій, методів, тобто методології. Тому метою даної статті є з'ясування методологічних аспектів дослідження електоральної діяльності українських національно-демократичних партій. Головними завданнями поставлено, по-перше, про-

вести аналіз основних методів дослідження виборчої діяльності партій правого центру в Україні, по-друге, розглянути гіпотезу щодо тенденцій участі партій національної демократії в електоральних кампаніях початку XXI століття.

В інтересах забезпечення результативного дослідження ролі національно-демократичних партій України у виборчих кампаніях XXI ст. важливо використовувати принципи, сформульовані на різних рівнях методології: на філософському, загальнонауковому, конкретнонауковому. Серед філософських варто назвати такі принципи: матеріалізму, розвитку, саморуху, відображення, суперечності, детермінізму, взаємодії, об'єктивності. До загальнонаукових принципів передусім належать системний, структурно-функціональний, моделювання, конкретно-історичного підходу, соціального підходу. В політології чільне місце посідають принципи об'єктивності, конкретно-історичного підходу, соціального підходу, які ми також кладемо в основу нашого дослідження. Так, принцип об'єктивності допоміг нам розглянути участь національно-демократичних партій у виборчих кампаніях початку XXI ст. як багатогранне й суперечливе явище. Принцип історизму дозволив вивчити предмет нашого дослідження в конкретноісторичних обставинах. Соціальний підхід мав важливе значення при розгляді виборчої діяльності національно-демократичних партій, аналізі їхніх програм, оцінки електоральної ефективності партій правого центру тощо.

При проведенні даного дослідження варто спиратися також на закони діалектики і закони політичної науки. Що стосується законів діалектики, то закон єдності та боротьби протилежностей дозволив проаналізувати особливості участі національно-демократичних партій України у виборчих кампаніях початку XXI ст. Закон переходу кількісних змін у якісні дав можливість визначити місце партій національно-демократичного спрямування в партійно-політичній системі України, встановити фактори, від яких залежить електоральна ефективність політичних партій. Закон заперечення заперечення допоміг з'ясувати результати участі партій української національної демократії у виборчих кампаніях.

Важливе значення мають закони політичної науки. Зокрема, варто зупинитися на соціологічних законах М.Дюверже щодо взаємодії виборчих і партійних систем. Згідно з першим законом мажоритарна система з голосуванням в один тур приводить до формування двопартійної системи, другим – становлення в тій чи іншій державі мажоритарної виборчої системи з голосуванням у два тури свідчить про те, що в ній утвердилась багатопартійна система, третім – пропорційна виборча система сприяє формуванню багатопартійної системи [18, с.591]. Враховували ми також концепцію “кокуса” М.Острогорського. Під “кокусом” мається на увазі первісна партійна ланка, яка забезпечує зв'язок партійного керівництва з масами. Бралось до уваги поняття партійної “машини” М.Вебера, під яким він розумів партійних чиновників, які й здійснюють реальне керівництво партією. Так само ми зважали на “залізний закон олігархії” Р.Міхельса, суть якого полягає в тому, що всяка політична партія в ході конкурентної боротьби тяжіє до професіоналізації своєї діяльності, що знижує рівень її внутрішньопартійної демократії і веде до встановлення олігархічних тенденцій [22, с.33]. Окрім того, ми спиралися на концепцію соціально-політичних розмежувань С. Ліпсета – С.Роккана, згідно з якою на ідеологічну й партійну диференціацію впливають соціально-групові конфлікти, що окреслюються через лінії розмежувань (кліважів), серед яких на першому місці стоїть кліваж центр–периферія, пов'язаний із захистом територіальної ідентичності [10, с.204–234]. Автор звертався до низки концепцій лівих–правих партій, зокрема, класифікації політичного спектра у вигляді “схеми підкови” за схильністю до екстремізму чи модератизму У. Бакеса [19, с.252]; розмежування політичних сил за ставленням до рівності та свободи Н.Боббіо [1]; політичної діаграми Д.Нолана, яка вибудовується на співвідношенні особистої та економічної свободи [23]. Вагоме

місце посідали також концепції всеосяжних партій О.Кірхгаймера, масово-бюрократичних та електорально-професійних партій А.Панеб'янка, істотних–неістотних (релевантних–нерелевантних) партій Дж.Сарторі, малих партій Д. ван ден Боома, П.Маіра.

Структурними елементами методології є поняття і категорії. Українська національна демократія, національно-демократичні (правоцентристські чи правого центру) партії, електоральна діяльність, виборча кампанія, структура виборчої кампанії, передвиборні проекти, електоральна ефективність політичної партії є основними поняттями й категоріями наукового дослідження.

Методологічну основу дослідження склали праці вітчизняних та зарубіжних вчених з питань виборчих кампаній, виборчих технологій, партології. Особливо важливими для нас стали методологічні підходи Н.Боббіо, М.Дністрянського, А.Колодій, А.Романюка, Дж.Сарторі, Ю.Шведи щодо виокремлення в партійно-політичному спектрі національно-демократичних партій. Для характеристики виборчих кампаній правоцентристських сил ми спиралися на методологічні підходи, сформульовані у працях В.Бортнікова, Є.Малкіна та Є.Сучкова, В.Полторака і О.Петрова, О.Хімченка, Ю.Шведи. Для аналізу результатів участі партій національної демократії у виборчих кампаніях початку ХХІ ст. ми використовували методологічні підходи, які впливають із праць Е.Афоніна, М.Дністрянського, А.Колодій, М.Панчука, А.Романюка, К.Черкашина.

Важливе значення для кожного політологічного дослідження має визначення методів, здатних забезпечити об'єктивність, достовірність, науковість одержаних результатів. В нашій роботі ми використовували універсальні філософські та загальнонаукові методи наукового пізнання.

Серед універсальних методів слід виокремити два – метод категоріального аналізу та метод системно-структурного аналізу. За допомогою першого ми виділили основні поняття й категорії дослідження, що змогло чітко окреслити його об'єкт та предмет. Цей метод дав змогу запропонувати авторське визначення поняття “національно-демократичні партії України”, вдосконалити тлумачення електоральної діяльності політичної партії. Застосування методу системно-структурного аналізу дозволило розглянути проблему участі національно-демократичних партій України у виборчих кампаніях початку ХХІ ст. як сукупність певних складових (елементів), що мають між собою певні зв'язки (структуру), – президентські, парламентські, місцеві виборчі кампанії, – показати вплив підсумків участі партій правого центру в президентських виборах на їхній електоральний успіх у наступних парламентських й місцевих виборах.

Основними загальнонауковими методами, що були застосовані в науковій роботі, є методи опрацювання фактів, спостереження, статистичний, порівняльний або компаративістський, метод аналітичної та синтетичної критики джерел, інституційний, структурно-функціональний, історичний методи, ситуаційний аналіз, методи вторинної обробки соціологічної інформації.

Серед методів опрацювання фактів варто назвати методи індукції та дедукції, логічного аналізу і синтезу, систематизації та узагальнення, що слугували основним інструментом відбору фактичного матеріалу та сприяли досягненню поставленої мети.

Вагоме місце посідав метод спостереження, який дозволив безпосередньо відстежити факти. При цьому застосовувалося як включене так і невключене спостереження. У першому випадку автор безпосередньо брав участь у виборчих кампаніях національно-демократичних сил 2002, 2004, 2006, 2007 рр. У другому – він відстежував події і факти щодо участі націонал-демократів у виборах зі сторони, як це було під час президентської виборчої кампанії 2009–2010 рр. чи місцевих виборів–2010.

Статистичні методи дали можливість здійснити накопичення і систематизоване узагальнення емпіричних даних щодо електоральної діяльності правоцентристських партій. Зокрема, вони використовувалися при роботі з цифровими матеріалами, які

містяться в інформаційно-аналітично-довідкових виданнях Управління по зв'язках з місцевими органами влади і органами місцевого самоврядування Апарату Верховної Ради України, Центральної виборчої комісії України, а також на веб-сайтах ЦВК, Міністерства юстиції України, українських національно-демократичних партій.

Так, за допомогою статистичних методів було встановлено: число партій правого центру в Україні, кількість зареєстрованих у них структурних утворень на 2001, 2002, 2005, 2012 рр. та їхню чисельність за умови наявності відповідних даних; кількість народних депутатів України, обраних на парламентських виборах 2002, 2006, 2007 рр., депутатів Верховної Ради АР Крим, місцевих рад, міських, селищних, сільських голів, обраних на місцевих виборах 2002, 2006, 2010 рр., які були членами національно-демократичних партій. Також за результатами місцевих виборів–2010 статистичним методом встановлювалася кількість депутатів Верховної Ради АР Крим, місцевих рад, обраних в цілому за виборчими списками місцевих організацій партій правого центру в багатомандатних виборчих округах та за їхніми поданнями в одномандатних мажоритарних та одномандатних виборчих округах. Так само ми визначали кількість сільських, селищних, міських голів, обраних за поданнями місцевих організацій партій національної демократії. Слід зазначити, що автор вираховував кількість народних депутатів, депутатів Верховної Ради АР Крим, місцевих рад, міських, селищних сільських голів по кожній правоцентристській партії, а щодо результатів місцевих виборів – окремо по регіонах держави.

Широко застосовувався порівняльний або компаративістський метод. Він дозволив простежити динаміку зростання кількості зареєстрованих структурних утворень партій національно-демократичного спектра в 2001, 2005, 2012 рр. Компаративізм був використаний для порівняння результатів парламентських виборів 2002, 2006, 2007 рр., виборів до органів місцевого самоврядування 2002, 2006, 2010 рр. як в загальнонаціональному масштабі, так і регіональному зрізі. Це дозволило розвинути твердження, що результати участі партій національно-демократичного спрямування у виборчих кампаніях початку ХХІ ст. демонструють складання в Україні соціополітичного поділу на територіальній основі, який, значною мірою, зумовлений неоднаковим станом в різних регіонах держави української національної ідентичності, а також провести ранжування регіонів на підставі географії голосування за національно-демократичні сили в порядку зменшення показників. За допомогою цього методу було порівняно політичне представництво правоцентристських партій в Україні та країнах Європейського Союзу. Також ми порівняли кількість зареєстрованих місцевих організацій Народного Руху України напередодні виборів 2002 р. в окремих східних і південних регіонах з одного боку та західних й центральних – з іншого; відсоток голосів, поданих на парламентських виборах 2002, 2006, 2007 рр. за виборчі списки політичних сил, які найбільше представляли національну демократію, в усіх регіонах України; рівень активності окремих національно-демократичних партій під час місцевої виборчої кампанії–2010 на Заході, Півночі, Центрі, Сході, Півдні та в цілому по Україні. Нарешті, порівняльний метод дозволив нам проаналізувати як змінювалося виборче законодавство в Україні на початку ХХІ ст. в плані перетворення політичних партій в основних суб'єктів виборчих процесів, а отже, і виборчих кампаній.

Методи аналітичної та синтетичної критики джерел були основними при роботі зі статутами, програмами, заявами, зверненнями, агітаційними матеріалами правоцентристських сил, архівними документами. Зокрема, цей метод дозволив визначити партії, які в ідеологічному плані можна позиціонувати як національно-демократичні. Для цього ми відстежували наявність в партійних статутах і програмах положень, які б відображали ідеї захисту української мови, зміцнення української національної ідентичності, утвердження демократичного ладу, розвитку соціальної ринкової економіки,

входження України в євроатлантичні структури. Так само метод аналітичної і синтетичної критики джерел допоміг з'ясувати позиції національно-демократичних партій на президентських виборах 2009–2010 рр. перед першим і другим турами голосування. Цей метод використовувався і в роботі з агітаційними матеріалами, завдяки чому було визначено характерні риси фірмових стилів націонал-демократів під час різних виборів, встановлено особливості їх рекламних кампаній, а також виборчих технологій, які вони застосовували.

Вагоме місце посідав інституційний метод, оскільки об'єктом нашої наукової роботи є національно-демократичні партії, які ми досліджували як суб'єкти виборчих кампаній. Цей метод допоміг, зокрема, охарактеризувати шляхи виникнення, сучасний стан українських національно-демократичних партій, класифікувати їх на партії сильної та слабкої ідеологічної артикуляції, визначити періоди піднесення і кризи правочентристських партій за роллю, яку вони відігравали в партійно-політичній системі незалежної України, проаналізувати основні складові їх електоральної діяльності в ході президентських, парламентських та місцевих виборчих кампаній початку ХХІ ст.

Сутність структурно-функціонального методу полягає в тому, що будь-яка цілісність складається із взаємопов'язаних елементів, умов і норм їх діяльності, які у своїй сукупності утворюють органічне ціле. За допомогою цього методу було розкрито структуру виборчої кампанії в цілому, пояснено сутність української національної демократії як синтезуючої ідеології, суспільно-політичного руху, партійно-політичного напрямку, охарактеризовано основні складові електоральної діяльності правочентристських партій в ході президентських виборів 2004 р., висвітлено особливості стратегії й тактики виборчих кампаній Ю.Костенка та В.Ющенка на президентських виборах 2009–2010 рр., які тоді найяскравіше представляли українську національну демократію, проаналізовано перебіг парламентських виборчих кампаній тих політичних сил, які були найбільшими виразниками національно-демократичної ідеології. Так, характеризуючи виборчу кампанію Українського народного блоку Костенка і Плюща 2007 р., ми розкрили, вдавшись до структурно-функціонального методу, тип його виборчої стратегії, основні заходи агітаційно-рекламного та організаційно-масового напрямів тактики виборчої кампанії.

Використання історичного методу дозволило простежити етапи становлення та розвитку партій національно-демократичного спрямування, охарактеризувати їхні виборчі кампанії у часі й просторі, висвітлити питання форматів участі правочентристських партій в парламентських та місцевих виборчих кампаніях початку ХХІ ст.

Застосовувався також метод ситуаційного аналізу, який орієнтований на чітко обмежену в просторі і часі проблему в системному вигляді та визначає головні причини її виникнення. Він допоміг визначити, зокрема, причини зниження електоральної ефективності партій правого центру за результатами участі у виборчих кампаніях початку ХХІ ст., причини фактичної поразки націонал-демократів на президентських виборах 2009–2010 рр., розглянути питання перспектив створення єдиної національно-демократичної партії та спрогнозувати найближче майбутнє української національної демократії.

Метод вторинної обробки соціологічної інформації допоміг проаналізувати репрезентативні опитування соціологічних служб, в яких містяться дані щодо різних аспектів діяльності партій національно-демократичного спрямування. Зокрема, нами були оброблені соціологічні опитування, проведені соціологічною службою Українського центру економічних і політичних досліджень імені О.Разумкова, які стосуються ставлення громадян України до різних ідеологічних течій (червень 2008), рейтингів різних політичних сил парламентських виборів 2006, 2007 рр. Також ми використали опрацьовані українським соціологом І.Бекешкіною результати опитування активістів Руху що-

до форматів участі партії в найближчих виборах, яке було проведене під час місцевих зборів у регіонах 2007 р.

При дослідженні проблеми наукової роботи автор висунув гіпотезу, що за результатами участі у виборчих кампаніях початку ХХІ ст. окреслилися тенденції до зменшення електоральної ефективності партій національно-демократичного спрямування не тільки в цілому по Україні, але й у базових для них областях – Івано-Франківській, Львівській, Тернопільській, та перетворення їх в малі неістотні партії. Для доведення цієї гіпотези нами опрацьовано значну емпіричну базу, яка складається з: результатів голосування громадян України на президентських виборах 2006, 2010 рр., парламентських виборах 2002, 2006, 2007 рр., місцевих виборах 2002, 2006, 2010 рр.; відомостей щодо кількості народних депутатів, які були членами українських національно-демократичних партій, обраних за підсумками парламентських виборів 2002, 2006, 2007 рр.; даних про число депутатів Верховної Ради АР Крим, місцевих рад, міських, селищних, сільських голів, які були членами партій правого центру, обраних на виборах органів місцевого самоврядування в 2002, 2006, 2010 рр.

В ході аналізу даної емпіричної бази ми встановили, що якщо на президентських виборах 2006 р. переміг В.Ющенко, якого саме і підтримали фактично всі партії національно-демократичного спектра, що на той час функціонували, то на президентських виборах 2009–2010 рр. кандидати на пост Президента України Ю.Костенко та В.Ющенко, які найбільше позиціонувалися з українською національною демократією, не змогли пройти навіть у другий тур, набравши відповідно 0,22 % і 5,45 % голосів виборців [8]. Щодо парламентських виборчих кампаній початку ХХІ ст., то в 2002 р. народними депутатами обрано 67 членів національно-демократичних партій, 2006 р. – 19, 2007 р. – 57 [4, с.267–271; 5, с.332–333; 14, с.240]. За підсумками місцевих виборів спостерігається така динаміка: депутатами Верховної Ради АР Крим, місцевих рад, які були членами національно-демократичних партій, 2002 р. обрано 3983, 2006 р. – 17465, 2010 р. – 5237 осіб [13, с.346–351; 11, с.5–13, 66–71; 3, с.573–583]; міськими, селищними, сільськими головами, які були членами правоцентристських партій, 2002 р. обрано 230 осіб, 2006 р. – 1017, 2010 р. – 508 [13, с.356–359; 11, с.95–99; 3, с.835–839]. Якщо простежити ці показники в межах Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської областей, то вони виглядають так: 2002 р. – 760 депутатів місцевих рад і 65 міських, селищних, сільських голів в Івано-Франківській, 905 та 40 у Львівській, 467 й 44 в Тернопільській областях [13]; 2006 р. – 2092 і 155 в Івано-Франківській, 2624 та 173 у Львівській, 2235 й 179 в Тернопільській областях [11]; 2010 р. – 784 і 90 в Івано-Франківській, 1240 та 124 у Львівській, 539 й 69 в Тернопільській областях [3].

Отже, вище викладене значною мірою підтверджує нашу гіпотезу. Причинами зниження електоральної ефективності національно-демократичних партій можна визначити наступні: невідповідність їх практичної діяльності власним статутним і програмним нормам; бюрократизація та олігархізація партійних структур, слабка внутрішньопартійна демократія; міжвиборчі застої, фрагментарний характер партійної роботи; брак популярних партійних лідерів; недостатнє фінансування; формальний підхід до розбудови низових партійних організацій, фіктивність членства; недостатня кількість ресурсів даних партій; непостійне проведення передвиборних проєктів; неефективне застосування виборчих технологій; втрата власної електоральної суб'єктності в ході парламентських та й місцевих виборів, оскільки, окрім виборів органів місцевого самоврядування–2010, партії національно-демократичного спрямування йшли на вибори переважно у складі виборчих блоків політичних партій лідерського типу; невдалі спроби створити єдину потужну національно-демократичну партію; партійні розколи; дискредитація правоцентристських партій та окремих їх представників з боку політичних опонентів, особливо тими, які прагнуть заволодіти їхньою електоральною нішою;

кризовий стан української національної ідентичності; несформованість демократичної політичної культури в громадян України. Можна висувати, що подальше зниження електоральної ефективності партій національно-демократичного спрямування перетворить їх в малі неістотні партії. Малі партії – це невеликі об'єднання, які слабо представлені у парламенті та не здатні відігравати значної ролі ні в уряді, ні в опозиції [18, с.301–303]. Це партії, що в силу організаційних, фінансових та інших умов не спроможні входити в політичну систему, щоб брати участь у прийнятті політичних рішень та виборах політичного керівництва [20, с.21]. Вони отримують на виборах від 1 до 15% голосів виборців, на відміну від ефемерних або мікропартій (до 1%) та великих (більше 15%) [21, с.43]. Неістотні партії – це партії з низьким рівнем репрезентативності, які не є важливими для функціонування партійної системи [18, с.250].

Отже, для розв'язання проблеми участі українських національно-демократичних партій у виборчих кампаніях початку XXI ст. ми спиралися на систему принципів, законів, категорій, методів, тобто, методологію. Для досягнення мети наукового дослідження ми використовували універсальні філософські – категоріального аналізу і системно-структурного аналізу, та загальнонаукові (конкретноемпіричні й загальнотеоретичні) методи – опрацювання фактів (індукції та дедукції, логічного аналізу і синтезу, систематизації та узагальнення), спостереження, статистичний, порівняльний, аналітичної та синтетичної критики джерел, інституційний, структурно-функціональний, історичний, ситуаційного аналізу, вторинної обробки соціологічної інформації.

При дослідженні проблеми наукової роботи автор висунув гіпотезу, що за результатами участі у виборчих кампаніях початку XXI ст. окреслилися тенденції до зменшення електоральної ефективності партій національно-демократичного спрямування не тільки в цілому по Україні, але й у базових для них областях – Івано-Франківській, Львівській, Тернопільській, та перетворення їх в малі неістотні партії. Опрацювання широкої емпіричної бази підтвердило, значною мірою, цю гіпотезу.

1. Боббио Н. Правые и левые [Електронний ресурс] / Н. Боббио. – Режим доступу : <http://magazines.russ.ru/nz/2003/5/bobbio-pr.html>.
2. Веб-відображення інформаційно-аналітичної системи “Вибори народних депутатів України” : Вибори до Верховної Ради 2002. Партії (блоки) на виборах. Партії та виборчі блоки партій у виборчому процесі. Місцеві організації партій : [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сервер : Центральна виборча комісія України. – Режим доступу : <http://www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/-WEBPROC0V>.
3. Вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів 31 жовтня 2010 року : Інформаційне видання. – К. : Фенікс, 2011. – 844 с.
4. Вибори до Верховної Ради України 2002 року : Інформаційно-довідкове видання / редкол. : М. М. Рябець (голова) [та ін.]. – К. : Центральна виборча комісія, 2002. – 676 с.
5. Вибори до Верховної Ради України 2006 року : Інформаційно-аналітичний збірник : у 2 кн. Кн. 1 / редкол. : Я. В. Давидович (голова), М. І. Мельник, М. І. Ставнійчук. – К. : Атіка, 2006. – 624 с.
6. Вибори до Верховної Ради України 2006 року : Інформаційно-аналітичний збірник : у 2 кн. Кн. 2 / редкол. : Я. В. Давидович (голова), М. І. Мельник, М. І. Ставнійчук. – К. : Атіка, 2006. – 328 с.
7. Вибори Президента України 2004 року. Електоральна статистика : Інформаційно-аналітичне видання / Редкол. : Я. В. Давидович, М. І. Ставнійчук, М. І. Мельник. – К. : ЦВК, 2005. – 608 с.
8. Вибори Президента України 2010 року : Інформаційно-аналітичне видання / редкол. В. М. Шаповал (голова) ; А. Й. Магера (заступник голови), Ж. І. Усенко-Чорна (заступник голови) [та ін.]. – К. : “Фенікс”, 2010. – 904 с.
9. Єдиний реєстр громадських формувань [Електронний ресурс] : Дата оновлення інформації 30.05.2012 р. / Офіційний сайт Міністерства юстиції України. – Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua/parties>.
10. Липсет С. Структуры размежеваний партийной системы / С. Липсет, С. Рокан // Политическая наука. – 2004. – № 4. – С. 204–234.
11. Місцеві вибори–2006. – К. : Управління по зв'язках з місцевими органами влади та органами місцевого самоврядування Апарату Верховної Ради України, 2006. – 143 с.
12. Місцеві вибори–2010. Пульс країни / Відп. редактори Когут А., Сідаш К. – К. : Лабораторія законодавчих ініціатив, 2011. – 228 с.